

מאמר על פנימיות התורה

מ ב ו א

מאמר זה פורסם ע"י רי"מ טולידאנו בחוברת „הרמב"ן וירושלים", שהוציא ר"פ גראייבסקי, מתוך כת"י „פירוש פסוק אל יתהלל וגו' לחד מן קמייא" שנמצא אצלו בהעתקת ר' שמואל הלוי בן יולי בעיר מכנאס (Meknés) במארוקו. גם פרופ. ג. שלום פרסמו ב„קרית ספר" (שנה ששית, תשרי תר"ץ, ירושלים, עמ' תי—תיד).

דעת החכם שלום: „מצד תוכן האגרת עצמה יתכן שבאמת יצאה מתחת ידי הרמב"ן: הרי אינה אלא פאראפראזה ארוכה ומדויקת של הרעיון על פנימיות התורה אשר הביע אותו בהקדמת פירושו הגדול. כל מה שנמצא באגרת, מראה קירבה ידועה גם להקדמה זו... לא נראה כל טעם מיוחד לזייף דברים שאין בהם חדוש נוסף על דברי הרמב"ן עצמו. הרי מזייף היה מוסיף על דעת הרמב"ן עוד דעות הרחוקות ממנו כדי להתלות בשמו המפורסם ולהסתייע בו. ואמנם גם לשון האגרת הזאת סתומה היא למדי... אבל לא אוכל למצוא בה דבר שלא יתכן להאמר או להכתב בימי הרמב"ן. רעיון „נשמת התורה" כבר הובע בבירור בפירוש האגדות לר' עזרא במסכת תענית... ומכיון שהרמב"ן חבר את פירושו רק בסוף ימיו, אינו מן הנמנע כלל שכבר נשאל קודם לכן והביע בכתב את דעותיו העיקריות על מהות התורה" (שם עמ' שצו).

לדעתי, הקורא באגרת בעיון יגיע למסקנה שהיא טבועה בחותם הזיוף, ושאי אפשר בשום אופן שבצל הרמב"ן ז"ל תחסינה דעות זרות כגון אלה.

כלל גדול אמרו: „כל דבר שקר שאין אומרים בו קצת אמת בתחלתו אין מתקיים בסופו". וכלל זה היה ידוע יפה למזייפים. לפיכך אין לנו להסיק מסקנות מתוך איזה מאמרים בודדים או רעיונות כוללים שניתן באמת לייחסם להרמב"ן, שכן השאלה היא לפי כיוונו הכללי של המאמר אם מקולמוסו של הרמב"ן יצא. לדעתי מעורערת היא ההנחה הזאת מיסודה, מן הטעמים דלהלן:

א. אמנם יסודה של האגרת היא בכך שיש להאמין „שהתורה אינה כפשטה לבד אבל יש לה מלבד הפשטים דרכים גוראים ומעלות נפלאות". בודאי שגם הרמב"ן יודה לזה — ומי יחלוק? ברם כתוב שם:

„וכן אמר ית' כי לא דבר רק הוא מכם, כלומר אין תורת ריקנית כפשטה לבד אבל יש לה נשמה...". מי שמכיר ברוחו של הרמב"ן משאר חיבוריו ירגיש מיד שדברים כאלה — שיש בהם משום ביזוי כלפי פשטות התורה — דיים כבר להוכיח שאיזה זייפן תלה עצמו באילן גדול. הרמב"ן, מחברו של „פירוש על התורה", החותר בכל פסוק ופסוק כדי לבארו ב„דרך הפשט", כלום יעלה על הדעת לייחס לו רעיון שעצם פשטות של התורה היא „תורת ריקנית". דבר זה מופרך הוא מעיקרו, ומשגה חמור הוא ליחסו להרמב"ן.

ב. שוב כתוב באגרת זו: „והנה רבותינו נתעוררו בכמה מקומות לזה (שלפיכך לא נעשה ספר תורה נקוד לפי שהוא כולל כל הפנים וכל הדרכים העמוקים) כאמרם על צד

הדרש ויתד תהיה לך על אונך, אל תקרי אונך אלא אונך, מלמד שכשישמע אדם דבר מגונה יתן אצבע בתוך אונו. והנה רז"ל במקום הזה העירו אותנו על סוד טעם היות ספר תורה בלתי ניקוד ונתנו לפתיים במדרש פסוק זה לחם טובין ולחכמים נתנו בזה המדרש ממש לחם אבירים...".

בגדר הנמנע הוא שפי קדשו של הרמב"ן תביע בזלזול קלוקל כל כך ביטול פשטותם של דברי חז"ל בענין מוסרי חשוב. ברור שהרמב"ן היה מנדה מי שהיה משמיע כן.

ג. אף עצם הגדרת הנושא — „פנימיות התורה” — אני מסופק בה אם אפשר לייחסה להרמב"ן. בכל המקומות שהרמב"ן כותב בסתרי התורה, לא רק בפירושו על התורה כי גם בכל שאר כתביו, לא מצאנו שישתמש בצירוף מילולי זה. סתרי התורה היו לו ל„דרך האמת” שאי אפשר לדעתה אלא בקבלה, אבל שתהא היא נחשבת לפנימיות התורה — זאת לא מצאנו. כי גם הפשט וההלכה היה בעיניו כדביר הקדש פנימה.

ד. החכם שלום כותב: „כל מה שנמצא באגרת, מראה קירבה ידועה גם להקדמה זו” (לפירושו על התורה). ואני לא כן מצאתי. באגרת זו מיסד הכותב (מי שהוא) את ההלכה שספר תורה שחסר בו אפילו אות אחת פסול, יען שבכל אות ואות שבתורה כמה תלי תלים של סתריה הנעלמים תלויים מקווצותיה. ובהקדמתו לתורה תלה הרמב"ן את טעם ההלכה חזאת מפני שכל התורה כולה שמותיו של הקב"ה, ומפני זה ספר תורה שטעה בו באות אחת במלא או בחסר פסול יען שיש קלקול בשם ה'. והנה נדמה לנו שהטעם הזה הוא חזק יותר, ומדוע לא הזכירו במאמר.

סוף דבר, לפי כל הסימנים שמנינו נראה שלא מן הרמב"ן המאמר, ולא צירפתיו לכרך זה, אלא כדי שישמש לנו הוכחה מעין אבן בוחן להכרת יצירות האמת של רבינו.

מאמר על פנימיות התורה

לשון הרמב"ן ז"ל שהשיב בשאלה אחת.

יברכך ה' וישמרך ויאר ה' פניו אליך באור השגתו, ויפתח לך שערי צדק אשר במ
תיכנס לדביר הקדש פנימה, ותזכה ותחיה ותירש טובתו וברכתו. הנה בקשת ממני למסור
לך דרך השגה למען תשכיל בכל אשר תלך. הנה עשיתי דבריך ונשאתי פניך לדבר הזה.
תחלת היראה ומוסד האהבה ודרך ההשגה האמיתית היא לדעת תחלת היסוד שהאדם בונה
עליו בניינו, וכשיעור שיראה ביסוד ובנה עליו הבנין, כמו שאמר החכם ע"ה על צד הרמז,
אם חומה היא נבנה עליה וגו'. ולכן ראוי לנו להודיעך היסוד שהתורה בנויה עליו, וכפי
היסוד שתראה שהיא עליו כך תבנה אמונתך ותשען עליה. ונתחיל ונאמר כי יסוד היסודות
כולם לדעת כי כאשר הש"י אין לו ראש וסוף וגבול כלל, כן תורתו התמימה המסורה לנו
אין לה אצלינו סוף וקץ. וכן אמר דוד לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד. ומה
שתצטרך שאין הסכמית בלשונותיה כאשר חשבו קצת גאוני הדורות העוברים שאילו תאמר
כי לשון התורה מוסכם כשאר הלשונות נמצינו כופרים במתן תורה, שהרי כולה נתנה מפי
הגבורה. וכבר ידעת כי דבר ה' בזה, זה האומר אין תורה מן השמים. ואם תאמר שהיא
הסכמית במלה אחת, וכולה מן השמים חוץ מאותה מלה, הרי אמרו חז"ל כל האומר כל
התורה כולה מן השמים חוץ ממלה אחת זהו כי דבר ה' בזה. ואם היתה התורה הסכמית
בלשונותיה כשאר הלשונות שנאמר עליהם כי שם בלל יי שפת כל הארץ, אז היתה כשאר
הלשונות ונמצאו האותיות שהן אבני קדש נשפכות בראש כל חוצות נתונות בהרות בהרות
כהות לבנות. ונמצאת התורה נקנית מאין נשמה, ואז לא היינו מצטרכים בתורה למלא וחסר
כל שכן לפרשיות פתוחות וסדורות, וקל וחומר לאותיות לפופות עקושות ועמוקות
ומנוזרות, ואף כי לתגי האותיות וכתריהן, כי כל זה היה הבל וריק. ומה יאמרו על הקבלה
שבאה כי ספר תורה שחסר בו אפילו אות אחת פסול, ואם האותיות לא ניתנו אלא לענין
ולעיקר, ולא לחשבון המערכה, מדוע תולדות השמים מלא בכל, תלדת ישמעאל חסר בכל,
תולדת יצחק מלא וחסר, תלדות עשיו חסר ומלא. וכן ויהי קול השופר הולך וחוק, וכל
שופר שבהר סיני חסר, ושאר שופרות דעלמא מלאים כגון והעברת שופר תרועה, וכיוצא
בו. ואם אינו עיקר באותיות מלאות וחסרות למה יפסל ספר תורה בכתו' אלה תלדת השמים
חסר, כאשר הוא תלדת ישמעאל חסר. אבל דע והבן והאמן כי כל אות ואות שבתורה כמה
תלי תלים תלויים מקווצותיה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק קווצותיו תלתלים. וכן אמר דוד
גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. ואם לדוד היו סתריה נעלמים והיה מתחנן לגלותם לו
כל שכן אנו הפחותים הגרועים.

והנה כלל אני מוסר לך כי זהו היסוד לאמונה ולחכמה. דע כי אילו תאמין על מרגלית
אחת שיש לה סגולה לפעול פעולה נפלאה בטבעה ובכחה ואינך יודע מהות אותה הפעולה,
לעולם תהיה דואג ונאנח עד שתשיג מהות אותה הפעולה. ואם אינך מאמין שיש באותה
המרגלית כח וסגולה לפעול פעולה גדולה או קטנה, לא תהיה חושש לה ולא תחפש אחריה
ולא תשיג לבך אליה. וכן הדבר ממש בתורה אם תאמין שאינה כפשטה לבד אבל יש לה

מלבד הפשטים דרכים נוראים ומעלות נפלאות תהיה תמיד רודף אחריה ודואג על מה שלא תשיג ושמת במה שתשיג. וכן אמר ית' כי לא דבר רק הוא מכם, כלומר אין תורת ריקנית כפשטה לבד אבל יש לה נשמה שנפחתי אני בתורה והוא העיקר. ואם תמצאוה ריקנית אין הדבר רק ממום שבכם, וזהו שאמ' כי לא דבר רק הוא מכם, וכן דרשו ז"ל ואם רק הוא מכם. וכן שלמה אומר אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה או תבין יראת ה', וסמך לו ודעת אלהים תמצא. הלא תראה איך גלה סוד גדול במקום זה באומרו בתחלה שתבין דרך היראה שהוא בדרך האצילות ובסוד יראת ה' במקום זה רמז ליודעים. ואח"כ תבין בסוף דרך מעלותיה שהם הם סוד הסתרים והתעלומות הנודעים לכל מי שראוי להקרא אלהים ואמ' ודעת אלהים תמצא. וכבר ידעת כי כל מי שזכה לעלות בסולם מלאכי אלהים נקרא אלהים, וכן במשה הוא אומר ואתה תהיה לו לאלהים, וכן אמר שלמה והחכמה מאין תמצא וכו' תהום אומר לא בי היא וכו' אלהים הבין דרכה וכו', וסמך לו והוא ידע את מקומה. הבן המראה הגדול הזה. וכן אמר שלמה גן נעול בדרך הפשט הוא ציווי, כמו גל עיני ואביטה. ועל דרך הפנימי לפני לפני סוד אתה מושל בגאות הים בשוא גליו אתה תשבחם, כי יש ים למעלה וכל הנחלים הולכים אליו, ובו גלים הולכים ובאים בסוד רצוא ושוב. ונחזור לכוונתנו ונאמר כי כשתאמין שהתורה עמוקה עד מאד ופנימית בחדרי משכיותיה, לעולם תהיה משתוקק וכוסף ותואב אחריה ותהיה נפשך חושקת ונמשכת אחריה תמיד כדי לגלות דבר מסתריה, וכדי להשיג מתעלומותיה. ועל זה נאמר והיה אם שמוע תשמע, כלומר אם אתה שומע ומאמין שיש בה סתרים גדולים ותעלומות שראויים לכל שלם לשמען תזכה ותשמע. אם יפנה לבבך ולא תשמע, כלומר אם תאמין בלבבך שהתורה פנויה וריקנית ואין בה נשמה פנימית לעולם לא תחוש לה ולא תזכה לעד לשמוע להשיג דבר מסתריה, וזהו סוד יהב חכמתא לחכימין, ובלב כל חכם לב נתתי חכמה. ועתה בני שמע הנה מסרתי בידך תחלה הקדמה זו לפי שזהו השרש והעיקר לאמונה, כי מי שאינו יודע ומכיר מהותו של דבר לעולם לא יהיה חושש לו. ומי שלא ידע מעלת התורה ומעמקה, לא יהיה חושש לבקש לה טעם. כי איננו שוה מי שחופר מקום למצוא בו מטמון לפי אומדן הדעת למי שחופר ויודע בודאי שיש מטמון באותו המקום. והנה תורתנו התמימה ידענו כי כולה מלאה מטמונים, כמו שאמ' וכמטמונים תחפשנה. ואין לך מקום בכל התורה שאין לו מטמון מעין אותה הפרשה. ואפילו במקום שנראה מפשטו שאין דבר, כענין עטרות ודיבון ויעזר ונמרה וחשבון ואלעלה ושבם ונבו ובעון, לפי הנראה מן הפשט שאין בו דבר פנימי ולא סוד ולא תעלומה שאינו מורה דבר כי אם כנוי שמות של מקומות ידועים, לא דבר אחר, ועל זה הזהירו ז"ל ואמרו לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו עטרות ודיבון וכו'. והבן הפלא הגדול העצום שרמזו ז"ל בזה, כי דרכם הנפלא כי הם היו מתחפשים ומורים חצים שנונים במקומות האלה וכדי שיבינו אנשי אמת. וכלל אומר לך כל המקרא הזה שהוא עטרות ודיבון וכו' כולל סוד מערכת המרכבה העליונה, ולפיכך הוצרך אונקלוס לתרגמו ואומר עטרות ודיבון ויעזר ונמרה וחשבון ואלעלה ושבם ונבו ובעון, תרגו' מכלילתא ומלבישתא וכמיר בית נמרין ובית חושבני ובעיל דבבון וסימא דמטמרא דמשה ובעון נ"א שכלילתא ומלבישתא שופן בית נמרין ובית חושבני לבעיל דבבא וסיען בית קבורתא דמשה ובעון, ובמקום זה נקבר משה רבינו ע"ה כמו שהוכיח התרגום. וגם הפסוק הזה מוכיח על השגתו של משה רבינו בעולם הזה ומקום מנוחתו לעולם הבא. והוא כמו וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון, והבן זה אם בעל נפש אתה.

ואחר שהודענוך זה נתחיל ונאמר כי כשתהיה נפשך בטוחה כי תורתנו התמימה היא במעלה הזאת או תמשך אחריה תמיד ותתענג בה ולא תפרד דעתך ממנה, כענין נפש

ההושק הנדבק בחשוקתו. וכן אמר שלמה על צד המליצה כי עזה כמות אהבה קשה וגו' ואמר אם יתן איש את כל הון וכו', ואעפ"י ששיר השירים בנוי על יסוד המרכבה העליונה ועל שרשי האצילות וקשרי המעלות וסוד שני החשוקים הנודעים לבעלי הקבלה, הנה גם כן רומזים על סדרי החשק המורגש והמושכל וגבותם מלאות עינים סביב. ותחלת מה שראוי לנו למסור לך כי התנועות הן כדמיון הצורה והאותיות כדמיון החומר. והנה הצורה מניעה את החומר, ובעוד שלא הושם לתיבה ניקוד הוא כדמיון החומר שלא הגיעה לו צורה. והנה תכתוב אדם וכולם אמר חמר כשלא הושם להם ניקוד, והנה הניקוד יניעם אל הצד שהוא רוצה, פעם יעשה מהם צבעון ופעם יעשה צורת צפעון, והכל בצורת הניקוד לא בצורת האותיות. והנה סוד אותיותיו של שם הם סוד הניקוד על דרך האמת אצל בעלי הקבלה, והם נשמה לניקוד, ולפי' נקרא ית' חי העולמים, ואומר וישבע בחי העולם, כלו' בחי העולם. וכן הוא אומר ואתה מחיה את כולם. והידוע הסוד הזה הנמרץ והעצום ידע סוד ג' ספרים הנפתחים בראש השנה, כי חלילה חלילה להיות לפנים ספרים מורגשים, אך הספרים אשר לו הם הספרים אשר הם כוללים כל הנמצאים בשלש מחלקות, איש כפי מעלתו צדיקים ורשעים ובינונים, ודברים אלו הם כבשונו של עולם. וידוע כי בראש השנה ממש נפתחים הספרים, ויש בהם ספר חיים וספר מתים והכל בכח שמו ית' אשר הוא ספר החיים ממש לדבקים. ועל זה נאמר למשה מי אשר חטא לי אמחנו מספרי. הבן זה מאד אם קבלת. ואם לא קבלת הוי דואג על מיעוט השגתך. ונחזור למה שאנו בו ונאמר דע כי מפני שהניקוד הוא צורה ונשמה לאותיות לפי' לא נעשה ספר תורה נקוד לפי שהוא כולל כל הפנים וכל הדרכים העמוקים והחיצונים, וכולם נדרשים בכל אות ואות פנים לפנים מפנים, ותעלומות לפנים מתעלומות, ואין לה גבול ידוע אצלנו, כאומרו תהום אמר לא בי הוא וכו', ואם נוקד ספר תורה היה לו גבול ושיעור כדמיון החומר שהגיע לו צורה ידועה, ולא היה איפשר לו להיותו נדרש כי אם לפי הניקוד המסויים באותה תיבה, אבל מפני שספר תורה כלול ומושכל בכל מיני שלימות ובכל מלה ומלה כמה תלי תלים לא נעשה מנוקד כדי שיהיה נדרש בכל מיני שלימות, ולפי' אל תקרי כך אלא כך. ואילו היה מסויים בניקוד לא נוכל לומר כך. והנה רבותינו נתעוררו בכמה מקומות לזה כאמרם ויתד תהיה לך על אונך אל תקרי אונך אל אונך מלמד שכשישמע אדם דבר מגונה יתן אצבע בתוך אזנו. והנה רז"ל במקום הזה העירו אותנו על סוד טעם היות ספר תורה בלתי ניקוד ונתנו לפתיים במדרש פסוק זה לחם סובין, ולחכמים נתנו בזה המדרש ממש לחם אבירים, והכל מתוך פשטי המקרא, וכל התורה נוהגת על פשט זה. ולפי' אז"ל ע' פנים לתורה, והבן. ואחר שעוררנוך על דרך זה הכנס ידידי והשתעשע בהקדמה זו תמיד כי ממנה תוצאות חיים.

פירוש לשיר השירים